

УДК 636.3.082(091)

БОРОДАЙ
Ірина Сергіївна,
канд. іст. наук, провід. наук. співроб.,
Інститут розведення і генетики тварин
УААН
(с. Чубинське)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВІВЧАРСТВА В УКРАЇНІ

Висвітлено основні віхи становлення та розвитку вівчарства в Україні у контексті теоретико-методологічних та науково-організаційних чинників. Узагальнено головні напрями діяльності та здобутки наукових інституцій і шкіл у даній галузі.

Освещены основные вехи становления и развития овцеводства в Украине в контексте теоретически-методологических и научно-организационных факторов. Обобщены главные направления деятельности и достижения научных институций и школ в данной отрасли.

The basic marks formation and development Ukrainian sheep-breeding in a context of the theoretical-methodological and scientific-organizational factors are covered. The main directions of activity and achievement of scientific institutions and schools in that of branch are generalized.

Постановка проблеми. Вівчарство – галузь тваринництва, що постачає різноманітну продукцію: високопоживні продукти харчування (м'ясо, молоко, жир) та сировину для легкої промисловості (вовну, овчини, смушки). На сучасному етапі забезпечення продовольчої незалежності України та заповнення своєї ніші в сталому загальноєвропейському господарчому комплексі неможливі без зростання економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі вівчарства. Законом України “Про племінну справу у тваринництві” (21 грудня 1999 року) передбачено широкий комплекс заходів удосконалення та раціонального використання племінних ресурсів тварин, у тому числі й овець. Розгортання плідної селекційної роботи неможливе без ґрунтового науково-історичного

аналізу та синтезу наукових основ вівчарства, до становлення та розвитку якого значних зусиль докладено не одним поколінням вітчизняних учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти становлення та розвитку теорії розведення овець розкрито в наукових працях В.М. Іовенка, П.І. Польської, В.М. Рябка та інших дослідників [2, 8, 9]. Аналіз опрацьованих джерел засвідчив, що вищезазначені автори основної уваги надавали відтворенню породотворного процесу, тоді як поза їхньою увагою залишилися теоретико-методологічні та науково-організаційні чинники розвитку вітчизняного вівчарства, які слід розглядати як вирішальні. Заповнення цієї прогалини сприятиме цілісності науково-історичного аналізу проблеми, що розглядається.

Завдання даної статті полягає у здійсненні комплексної оцінки внеску кількох поколінь учених, поверненні до наукового обігу ряду незаслужено забутих імен, які свого часу здійснили вагомий внесок у розвиток вітчизняного вівчарства. Узагальнення результатів їхнього багаторічного пошуку відкриває можливість історичної реконструкції маловідомих сторінок зоотехнічної науки, висвітлення механізму функціонування галузевих наукових інституцій та шкіл.

Виклад основного матеріалу. Матеріали дослідження засвідчили, що завдяки біологічним особливостям овець (невибагливість до кормів, ефективне використання пасовищ упродовж 8-9 міс., скороспілість) розведенню їх надавали належної уваги з давніх часів. Найдавнішими знахідками овечих кісток в Україні є археологічні шари культури «лінійно-стрічкової кераміки» (V тис. до н.е.), знайдені на берегах р. Дністра в Галичині. Проте однозначної відповіді щодо доместикації цих тварин вони не дають. Таких сумнівів не виникає, коли йдеться про «трипільську культуру» (IV-III тис. до н.е.). На численних поселеннях цього періоду виявлено не лише величезну кількість овечих кісток, але й відокремлено два типи, один з яких характеризувався добре розвинутими, спіраль-но закрученими рогами, інший – короткими та сплющеними. Трипільці вже вміли стригти овець та виробляти тканини з їхньої вовни [2].

У III тис. до н.е. у структурі поголів'я свійських тварин племен так званої «ямної культури» на частку овець та кіз припадало не менше 35%, і ця тенденція

зберігалася впродовж усього періоду епохи бронзи та початку епохи заліза. Скотарі зі Сходу, змінюючи одні одних, прибували в родючі українські степи. Наявність у їхніх господарствах овець чітко засвідчують археологічні матеріали «середньодніпровської», «катакомбної», «зрубної» та інших культур.

Значного поступу у вівчарстві досягли в добу Київської Русі (IX-XIII ст.), незважаючи на пріоритетний розвиток конярства та становлення кіннозаводства. Доказом цьому є матеріали археологічних розкопок та перші літературні джерела, що дійшли до наших днів (літописи Нестора, «Повість минулих років» Огумена Сільвестра). Відповідними наказами Петра I Малоросію визнано найбільш сприятливим місцем для розведення овець. Надавалися позики на пільгових умовах (в сумі 100 тис. рублів асигнаціями на 10 років) і по 30 тис. десятин землі за низьку орендну платню – 25 коп. з десятини поземельного збору, піднято ціни на вовну [1].

Принагідно відзначити, що впритул до XVIII ст. розводили овець переважно грубововнового, комбінованого типу, які давали м'ясо, вовну, молоко та овчину. Значного поширення набула сокільська порода, створена в Україні майже 500 років тому в результаті тривалої народної селекції. Удосконалення породи відбувалося на основі цілеспрямованого послідовного добору і підбору сірих смушків, попит на які свого часу сприяв значному поширенню цієї породи серед населення.

Розбудову мериносового вівчарства в Україні започаткували в XVIII ст. Створювалися племінні вівцеферми, водночас заохочувалося будівництво суконних фабрик, запрошувалися майстри суконного виробництва з-за кордону. На півдні країни початок тонкорунному вівчарству поклали іноземні вівчарі: Рувьє, Вассаль, Міллер, Фельц-Фейн та ін. Їм надавалася стотисячна позика, 200 тис. десятин землі та право безкоштовного перевезення поголів'я на судах Чорноморського флоту. Натомість їх зобов'язували протягом 3-х років збільшити кількість овець до 150 тис. голів, при кожній племінній вівцефермі відкрити вівчарські школи для підготовки досвідчених вівчарів. За повідомленням В.М. Іовенка Рув'є завіз з Іспанії на острів Джарилгач 100 мериносових баранів, а ще через 4 роки із Саксонії 487 баранів та 948 вівцематок. Водночас 1,2 тис. тонкорунних овець за-

везено із зарубіжжя в Одеський повіт Міллером. У 1828 р. в Таврійській губернії створено велике вівчарське господарство герцога Ангальт-Кетенського на площі понад 50 тис. десятин [2]. На подальший розвиток тонкорунного вівчарства значний вплив здійснило засноване в 1835 р. в Одесі товариство вівчарів.

У наступні десятиріччя в Україну потяглися численні емігранти, які швидко стали її колонізувати і запроваджувати мериносове вівчарство. За прикладом іноземців тонкорунних овець стали розводити й українські поміщики. Галузь швидко розвивалася в країні, поступово охоплюючи все більші й більші території. Так, у 1866 р. у трьох південних губерніях – Херсонській, Таврійській і Катеринославській – уже нараховувалося більш ніж 7 млн. мериносових овець, із яких 91,3% належало крупним власникам [2]. Утім, у зв'язку зі зростанням цін на пшеницю та розораністю земель їх поголів'я різко скорочувалося, а ареал посувався все далі на південь. Розвитку нової галузі не сприяла й тогочасна досить примітивна технологія виробництва продукції вівчарства. Мериносові вівці, знаходячись майже цілий рік на пасовищах, при відсутності серйозно поставленої племінної роботи, швидко змішувалися з місцевими грубововновими, втрачаючи свої цінні якості.

Одним із зачинателів становлення мериносового вівчарства справедливо вважають першого професора зоотехнії М. Г. Ліванова, який обґрунтував доцільність його запровадження на півдні України як досить важливої й прибуткової галузі. Із учених-вівчарів цієї доби неможливо не відзначити професора Київського університету С. М. Ходецького, який увів термінологію з вовнознавства, сприяв організації громадського збору та збуту вовни.

Ґрунтовну науково-дослідну роботу з розведення овець в Україні розгорнуто лише на початку ХХ ст., основним плацдармом для її проведення стала Асканія-Нова. Саме там у 1916 р. під керівництвом професора М. Ф. Іванова відкривають відділення дослідної станції з вівчарства Петровської академії, яке, щоправда, проіснувало не більше року. У 1925 р. за ініціативою професора О.О. Браунера в м. Асканія-Нова організовано зоотехнічну дослідну і племінну станцію, керівництво якою покладено на М. Ф. Іванова [5].

Запорукою успіху станція була зобов'язана наявності великого різноманіття порід та значної кількості тварин. Як свідчать архівні матеріали, на станції утримували мериносів 17 тис., каракулів – 1500, курдючних овець – 600 голів. У 1925 р. асканійське стадо було поповнене незначною кількістю баранів і маток рамбульє, відібраних особисто професором М. Ф. Івановим із числа закуплених для СРСР в Америці. Хоча на станцію попала незначна кількість баранів високої племінної цінності, саме вони стали основою для роботи з асканійським рамбульє [7].

У 1932 році в м. Асканії-Нова відкрито Всеукраїнську зональну вівчарську станцію, яку через два роки було приєднано до Науково-дослідного інституту гібридизації й акліматизації тварин. У 1940 р. останньому надано статус Всесоюзного.

Академік М. Ф. Іванов, вивчивши продуктивні якості помісних тварин, намітив шляхи перетворення низькопродуктивного грубововнового вівчарства у високопродуктивне з тонкою та напівтонкою вовною. Принциповий стратегічний підхід ученого до місцевих порід полягав не лише в їхньому вдосконаленні на основі поліпшених методів годівлі та утримання, акліматизації кращих іноземних порід, а й у рішучій реконструкції їх за рахунок складного відтворного схрещування з більш продуктивними породами зарубіжної селекції, міжвидової та міжродової гібридизації, акліматизації й одомашнення ще неосвоєних диких видів тварин. Учений обґрунтував залучення з цією метою лінкольнів, шропширів, гемпширів, прекосів, американських рамбульє.

На основі місцевих тонкорунних овець, акліматизованих і поліпшених у типі негретті, інфантадо, рамбульє та частково мазаєвських овець він вивів ас-

канійську тонкорунну породу (Фото). М. Ф. Іванов також є автором радянських корриделі як результату схрещування лінкольна з асканійськими мериносами, а також гемпширцигайських овець, отриманих шляхом добору із потомства помісей цигаїських овець з

гемпширами. На основі гібридизації дикого муфлона з асканійськими мериносами він отримав гірських мериносів.

Баран асканійської тонкорунної породи

Запропонована методика породотворення поєднує ряд організаційних та концептуальних елементів: 1) чітке визначення мети; 2) вибір відповідних господарств; 3) виділення кращих генотипів, які відповідають бажаному напрямку селекційного процесу; 4) закріплення ознак видатних особин; 5) закладення ліній на плідників-поліпшувачів; 6) поглинання гірших генотипів кращими. Цей цінний фонд його наукового спадку став вихідним матеріалом для розгорнутих у світовому масштабі заходів з виведення нових порід сільськогосподарських тварин [4].

Однією із найбільших заслуг ученого є заснування в 1926 р. наукової школи. Її вихованці та послідовники – М. М. Луцихін, В. М. Юдін, Г. Р. Литовченко, Л. К. Гребень, П. П. Белехов, В. О. Бальмонт, Г. Є. Бабенко, О. Т. Бойко, Ф. І. Доброгорський, І. Н. Дьячков, Г. Р. Литовченко, В. М. Сюткін, І. Л. Перегон – здійснили істотний внесок у подальший розвиток вівчарства.

Після смерті М. Ф. Іванова наукову школу очолив його найближчий учень – академік ВАСГНІЛ, АН України, УААН Л. К. Гребень, який є одним із

авторів асканійської тонкорунної породи овець, методів її подальшого вдосконалення, а також інтенсивних типів скороспілих кросбредних м'ясововнових овець для півдня України. Ученим підготовлено понад 50 докторів і кандидатів наук (К. А. Бозріков, Т. Г. Болотова, Г. Л. Ігнатов, І. Д. Козлов, О. С. Карпова, Н. А. Карпова, М. Г. Капрора, К. П. Летучев, К. М. Нікуліна, Є. Ф. Ніколаєв, Т. В. Нечиненна, П. І. Польська, Г. І. Рибін, Д. П. Рубльовський, В. І. Сідорцов, З. В. Спешнева, Г. І. Селянин, Л. Н. Тугай, М. Д. Чамуха та ін.) [6].

З 1980 р. науковою школою опікується відомий фахівець у галузі вівчарства, доктор сільськогосподарських наук П. І. Польська. Серед її основних здобутків методи виведення скороспілих м'ясововнових овець із кросбредною вовною, поглиблення теорії застосування інбридингу, розведення тварин у малих закритих популяціях [8].

Зважаючи на те, що як на етапах зародження племінної справи, так і дотепер Інститут тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» здійснює пріоритетні комплексні наукові дослідження у вівчарстві, в 1992 р. йому надано статус Національного наукового селекційно-генетичного центру в даній галузі. Над розробкою проблем розведення, генетики та відтворення овець також плідно працюють науковці інституту тваринництва, інституту біології тварин, інституту землеробства і тваринництва західного регіону, інституту тваринництва центральних районів, Буковинського, Закарпатського та Кримського інститутів агропромислового виробництва, Коломийської і Гірськокарпатської дослідних сільськогосподарських станцій, а також Національного, Херсонського, Одеського, Луганського, Дніпропетровського аграрних університетів, Харківської зооветеринарної академії. Значний внесок у розвиток окреслених напрямів здійснили: Д. К. Міхновський, М. В. Штомпель, В. Г. Шуваєв, Г. К. Даниленко, Б. О. Вовченко, Д. Г. Степанов, В. К. Чепур, В. І. Король, Я. Ф. Сулима, І. А. Макар, Т. О. Черномиз, Д. М. Охотіна, І. А. Помітун, І. О. Світличний та ін.

Більш ніж 50 років присвятив розвитку вітчизняного вівчарства талановитий генетик і селекціонер Д. К. Міхновський. За його ініціативи та безпосередньої участі докорінно поліпшено гірськокарпатське вівчарство України. На основі власного досвіду схрещування місцевих гірськокарпатських та цигайських овець, а також аналізу результатів розведення напівгрубововнових овець в інших країнах світу він відстежив еволюцію типів вовнового покриву овець на основі першочергового використання рецесивних мутацій однорідності вовни в ареалах давньої культури вівчарства Близького Сходу. Серед здобутків ученого – оригінальний метод попередження дефектності вовни на основі зближення термінів стрижки та ягніння маток.

Учнем Д.К. Міхновського М.В. Штомпелем розвинуто новий напрям в теорії селекції сільськогосподарських тварин. По-перше, доведено стабільність рівня і характеру всіх видів мінливості в популяції незалежно від інтенсивності добору та успіху селекції на збільшення середніх показників продуктивності тварин. По-друге, доведено відсутність статистичної взаємодії генотип-середовище на відносно коротких і навіть тривалих часових інтервалах селекційного процесу в популяції за умови, що рівень модифікаційної мінливості ознак високий. По-третє, об'єктивні закономірності внутріпопуляційної мінливості покладено в основу обґрунтування селекційної структури стада овець, продуктивної і спадкової специфіки ліній, статусу пошукових груп овець, вибору ознак селекції, розробки методів добору і підбору тварин у стаді [3].

До інтенсифікації галузі вівчарства в гірських районах українських Карпат значних зусиль доклав Я.Ф. Сулима. Розроблену під його керівництвом методику покладено в основу виведення української гірськокарпатської породи овець та його двох внутріпородних типів: передкарпатського та закарпатського, а також закарпатського внутріпородного типу овець у породі прекос. Нова порода овець із високоякісною неоднорідною вовною килимового типу добре пристосована до специфіки природно-кліматичних та господарських умов гірської зони України.

За сучасних умов у зв'язку зі зниженням на світовому ринку попиту на вовну та значним підвищенням його на ягнятину, молоду баранину і овечі сири для зростання конкурентоспроможності галузі вівчарства в Україні виникає необхідність його трансформації з вовнового на м'ясо-вовнове. З цієї метою українськими вченими методом чистопородного розведення та схрещування асканійських вівцематок з австралійськими мериносовими баранами створено новий таврійський внутріпородний тип у складі 4 заводських ліній, тварини якого мають міцну конституцію, екстер'єр, притаманний вовново-м'ясному напрямку, помірну складчастість шкіри. Виведено й апробовано асканійську м'ясо-вовнову породу овець із кросбредною вовною у складі 5 внутріпородних типів: асканійські кросбреди, асканійський тип чорноголових овець із кросбредною вовною, одеський, буковинський і дніпропетровський типи, 8 генеалогічних ліній і 26 споріднених груп.

Створено селекційні стада високопродуктивних овець цигайської і сокільської порід, виведено й апробовано харківський та закарпатський типи овець породи прекос, українську гірськокарпатську породу. Завершується робота зі створення вітчизняної каракульської багатоплідної породи овець із 2 внутріпородними типами чорного і сірого забарвлення.

Висновки. 1. Українськими вченими досягнуто значного поступу в розвитку вівчарства, що значною мірою було забезпечене дією теоретико-методологічних та науково-організаційних чинників. Це насамперед позначилося у становленні мережі спеціалізованих галузевих інституцій та наукових шкіл, ученими яких закладено міцний фундамент теорії розведення овець.

2. Низку пріоритетних комплексних досліджень у вівчарстві як на етапах зародження племінної справи, так і на сучасному етапі здійснено Інститутом тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова «Асканія-Нова», якому надано статус Національного наукового селекційно-генетичного центру в даній галузі. Значний внесок у розробку теоретичних основ вівчарства також здійснено вченими інститутів тваринництва, біології тварин, землеробства і тваринницт-

ва західного регіону, Закарпатського інституту агропромислового виробництва, Гірськокарпатської дослідної сільськогосподарської станції, Національного аграрного університету, а також науковими школами М.Ф. Іванова, Д.К. Міхновського.

3. На стику двох століть у зв'язку зі зниженням на світовому ринку попиту на вовну та значним підвищенням його на ягнятину, молоду баранину і овечі сири виникла необхідність зміни напряму вівчарства з вовнового на м'ясо-вовновий. Українськими вченими методом чистопородного розведення та схрещування виведено низку високопродуктивних конкурентоспроможних м'ясо-вовнових порід, продуктивність яких знаходиться на рівні європейських стандартів.

Список використаної літератури

1. *Борисенко Е. Я.* Разведение сельскохозяйственных животных / Борисенко Е. Я. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Колос, 1967. – 463 с.
2. *Вівчарство України* / В. М. Ювенко, П. І. Польська, О. Г. Антоненко та ін. ; за ред. В. П. Бурката. – К. : Аграр. наука, 2006. – 614 с.
3. *Вчені-селекціонери у тваринництві* / УААН. – К. : Аграр. наука, 1997. – 249 с. – («Українські вчені-аграрії ХХ століття». – Кн. 1).
4. *Іванов М. Ф.* Полное собрание сочинений: в 7-ми т. / Иванов М. Ф. ; ред. кол. Л. К. Гребень, Ф. А. Меликов, А. И. Николаев. – М. : Колос, 1964. – Т. 4. – 779 с.
5. *Итоги научно-исследовательской работы Института гибридизации и акклиматизации животных за 15 лет* / под ред. Е. Ф. Лискуна и Я. М. Берзина. – М. : ВАСХНИЛ, 1937. – 160 с.
6. *Інститут тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова»* – Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства / Т. Г. Болотова, В. М. Бова, В. А. Бушаков та ін. – Асканія-Нова, 2007. – 35 с.
7. *Матеріали про дослідну роботу зоотехнічних станцій.* – Центральний державний архів вищих органів влади і управління. – Ф. 27. – Оп. 9. – Од. зб. 607.
8. *Польська П.* Селекційні досягнення з вівчарства в Україні / Польська П. // Тваринництво України. – 2007. – №8. – С. 17–19.
9. *Рябко В. М.* Асканія-Нова в решении научных проблем / Рябко В. М. – 2-е изд., доп. – Херсон, 2007. – 504 с.